

Toplum ve Sosyal Hizmet

ISSN: 2147-3374 / E-ISSN: 2602-280X

Derleme Makale / Review Article

Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum

Reasons for Conceptual Confusion About Disability and the Situation in Turkey

Fatma KAHRAMAN GÜLOĞLU¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Sosyal Hizmet Bölümü,
fkahraman@yalova.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-0786-7075

Başvuru: 31.08.2021
Kabul: 18.12.2021

Atıf:
Kahraman-Güloğlu, F. (2022).
Engellilik hakkında kavramsal
karmaşanın nedenleri ve Türkiye'deki
durum. *Toplum ve Sosyal Hizmet*,
33(1), 291-315. DOI:
10.33417/tsh.989123

ÖZET

Bireysel ve toplumsal boyuta sahip olan engellilik kavramının anlaşılmasında bazı güçlükler bulunmaktadır. Bu çalışma engellilik hakkındaki kavramsal karmaşanın nedenlerini, Türkçe literatürdeki durumu tespit etmeyi, karmaşanın giderilmesi için çözüm önerileri getirmeyi ve böylece engellilik çalışmalarının daha iyi anlaşılmasını ve ilerlemesini amaçlamaktadır. Bu karmaşanın iki temel nedeni vardır. Birincisi; engellilik modellerinin ve sınıflandırmalarının engelliliğin bireysel ve toplumsal boyutunu ifade etmede zaman içinde değişen kavramları kullanmış olmalarıdır. İkincisi; engelliliğin tanımlanmasında çeşitli güçlüklerin bulunmasıdır. Bunun güçlükler arasında "engelliliğin bireysel ve sosyal yönünün ifade edilmesindeki eksiklikler; engelliliğin çok boyutlu, dinamik yapısının kültürün de etkisiyle engelliliğin tanımını güçleştirdiği ve bu nedenle ulusal ve uluslararası ortak bir tanımın zorluğu; farklı yorum ve alt kategorilere sahip olan engelliliğin yasal metinlerde ve sosyal politikalarda ihtiyaca göre farklı tanımlarının olması" gelmektedir. Bu kavramsal karmaşa Türkçe literatürde çok belirgindir. Sorun sadece hangi kavramın kullanılacağına değil, aynı zamanda kavramların nasıl tanımlanacağındadır.

Anahtar kelimeler: Engellilik, yeti yitimi, sakatlık, özrürlülük, özel gereksinim

ABSTRACT

There are some difficulties in understanding the concept of disability, which has individual and social dimensions. The aim of this study is to determine the causes of conceptual confusion about disability, the situation in the Turkish literature, to offer solutions to eliminate the confusion, and thus to provide a better understanding and progress of disability studies. There are two main reasons for this confusion. First; Disability models and classifications have used concepts that have changed over time to express the individual and societal dimensions of disability. Latter; There are several difficulties in defining disability. These difficulties can be listed as follows: "There are deficiencies in expressing the individual and social dimensions of disability. The multidimensional and dynamic structure of disability makes the definition of disability difficult with the influence of culture, and therefore a national and international common definition is difficult. Disability, which has different interpretations and subcategories, is found in legal texts and It is defined differently in social policies according to needs." This conceptual confusion is very evident in Turkish literature. The problem is not only in which concept to use, but also in how to define the concepts.

Keywords: Disability, impairment, cripple/malformation handicap, special need

GİRİŞ

Engellilik hakkında kullanılan kavramlarla (engellilik, özürlülük, sakatlık, yeti yitimi) ilgili geçmişten günümüze bir karmaşa durumu hâkimdir. Bu karmaşa durumu hem hangi kavramın kullanılacağına hem de kullanılan kavramların nasıl tanımlanacağına etki etmektedir. Böylece engellilik denilince tam olarak ne anlaşıldığı netleştirilememektedir. Bu da engellilik çalışmalarının ilerlemesine ve engelli bireylerle ilgili geliştirilen plan ve politikaların başarılı bir şekilde uygulanmasına mâni olmaktadır. Oliver ve Barnes'de (1998, s. 14) aynı konuya dikkat çekerek, engellilik tanımının sıklıkla belirsiz, kolayca şekil verilebilen ve birbirlerinin yerine geçebilecek şekilde olduğunu, bunun politika yapıcılar, araştırmacılar, halk ve bazen de engelli bireylerin kendileri için kafa karıştırıcı olduğunu belirtmişlerdir.

Garland-Thomson'a (2002) göre "Tıpkı toplumsal cinsiyet, ırk, cinsellik ve sınıf gibi; engelliliğin nasıl işlediğini anlamak tamamıyla insan olmanın ne demek olduğunu anlamaktır" (s. 28). Engelliliğin nasıl işlediğini anlamak ise öncelikle onun kavramsal olarak neyi ifade ettiğini anlamayı gerektirmektedir. Barton (1998) da karşılıklı etkilenmemizi ve beklentimizi etkilediği için engelliliğin tanımlanma şeklinin önemli olduğunu belirtmiştir.

Engellilik hakkında kavramsal karmaşayla ilgili pek çok dikkat çekici unsur bulunmaktadır. Bu konuda ilk göze çarpan; içerik olarak farklı anlamlara sahip olmalarına rağmen "engellilik, özürlülük, sakatlık ve yeti yitimi" kavramlarının birbirlerinin yerine ve aynı anlamı ifade eder şekilde kullanılmalarıdır. Kavramın tek ve ortak bir tanımının yapılmasında önemli güçlükler bulunmaktadır. Ayrıca aynı kavramın İngilizce'den Türkçe'ye farklı adlarla çevrilmesi de kavramsal karmaşada önemli bir sorun alanıdır. Shakespeare, Bickenbach, Pfeiffer ve Watson (2006) de diller ve kültürler arasındaki çevirilerin engellilik ve yeti yitimi ile ilgili kavramsal karmaşaya farklı türden bir karmaşa daha eklediğini belirtmişlerdir. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle hangi kavramın Türkçe'ye nasıl çevrildiğini belirtmek yararlı olacaktır. İngilizce "disability" kavramı ve türevleri "engellilik" ve türevleri; "handicap" kavramı ve türevleri "özürlülük" ve türevleri; "impairment" kavramı "yeti yitimi" olarak çevrilmiştir. Bu çevirilerde hem İngilizce hem de Türkçe literatürde engelliliğin kavramsal yolculuğu, toplumsal ve kültürel açıdan nasıl inşa edildiği, kavramlardan hangilerinin güncel olarak kullanıldığı, engelliliğin bireysel ve sosyal boyutunu hangi kavramın nasıl ifade ettiği gibi temel özellikler rol oynamıştır.

Bu çalışmada yeti yitimi, özürlülük ve engellilik şu içeriklerde tanımlanarak ele alınmıştır:

"Yeti yitimi; terimi uzun dönemli ya da kalıcı olarak fiziksel, akılsal ya da duyuşal işlevin kaybına ya da sınırlandırılmasına göndermede bulunmaktadır" (UNICEF Innocenti Research Center 2007, s. 2). Yeti yitimi (impairment) kavramı engelliliğin bireysel/bedensel boyutunu yansıtmaktadır. "Özürlülük, bir ya da daha fazla işlevsel yeteneğin (temel olarak öz bakım) azalması ya da kaybı olarak yorumlanmıştır" (Rimmerman, 2013, s. 26). Özürlülük (handicap) kavramı engelliliğin bireysel boyutundan hareketle bireyin işlevsel sınırlılığına işaret etmektedir. Engelliliğin toplumsal boyutunu anlatmada yetersizdir. Burada, sorunun bireyde olduğu, onun tedaviye, desteğe ve yardıma ihtiyacı

olduğu mantığı yer almaktadır. Engellilik (disability) kavramının kendisi engelliliğin bireysel ve toplumsal yönüne işaret eden şemsiye bir kavramdır. Taşçı (2018) da engellilik kavramının diğer kavramların üstünde ve daha kuşatıcı bir anlama sahip olduğuna ve bu kavramın daha çok “sosyal anlamda bir işlevsel zemin kaybını” (s. 120) düşündürdüğüne dikkat çekmiştir. BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’de (BM EHİS) engelliliğin gelişen bir kavram olarak vurgulanması ve yeti yitimine sahip bireylerin toplumsal hayatta karşılaştıkları tutumsal ve çevresel bariyerlere göndermede bulunulması, engellilik tanımının çok yönlü bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğini gözler önüne sermektedir. Engelliliğin zaman ve mekân açısından farklı tanımları olduğunu belirten Mohamed ve Shefer (2015, s. 3) kavramın değişen ve gelişen dünya koşullarına göre şekillendiğine dikkat çekmişlerdir. Peki bu durum engellilik tanımında bir belirsizlik oluşturmakta mıdır ya da tam tersine bir esneklik mi sağlamaktadır?

Bu çalışmada engellilik; yeti yitimli olup, fonksiyonel kayıp yaşayan bireylerin toplumsal hayata katılmada karşılaştığı tutumsal ve toplumsal bariyerlerin sonucunda ortaya çıkan toplumsal bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Derleme şeklinde hazırlanan bu makalenin amacı engellilik hakkındaki kavramsal karmaşanın nedenlerini, Türkçe literatürdeki durumu tespit etmek, karmaşanın giderilmesi için çözüm önerileri getirmektir. Böylece engellilik çalışmalarının daha iyi anlaşılmasını ve ilerlemesini sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için öncelikle engellilik modellerinin ve sınıflandırmalarının kavramsal karmaşaya etkisi tartışılmıştır. Sonrasında engellilik tanımındaki güçlükler üç alt alanda toplanarak detaylandırılmıştır. Bir sonraki başlıkta engellilik kavramının Türkçe literatürdeki durumu, güncel olarak kullanılan kavramlar incelenmiştir. Daha sonra Türkiye’deki yasal metinlerde engellilikle ilgili hangi kavramların ne şekilde kullanıldığı anlatılmış ve çalışma sonuca bağlanmıştır.

Engellilik Modellerinin ve Sınıflandırmalarının Kavramsal Karmaşaya Etkisi: Engellilik mi, Özürlülük mü, Sakatlık mı, Yeti yitimi mi?

Engellilik hareketi kavramsal tanımların ve terminolojinin engelli bireylerin bireysel ve toplumsal dezavantajlarında önemli bir rol oynadığını fark etmiştir (Oliver ve Barnes, 1998). Bu fark ediş, engelliliğin sosyal modelini ortaya çıkarmıştır. Giddens ve Sutton (2019, s. 486) da engelli insanlar akımının iç tartışmalarının engelliliği sadece tıbbi kavram olmaktan çıkardığını ve onun anlamını yeniden oluşturduğunu belirtmişlerdir. Sosyal modelle engellilikte kavram algısı önemli oranda değişerek engelliliğin bireysel bir sorun olmaktan öte toplumsal bariyerlerin bir sonucu olduğu anlayışı hâkim olmuştur. Bununla birlikte engellilikle ilgili teorik ve uygulamalı alanlarda tıbbi model canlılığını korumaktadır. İşte engellilik hakkındaki kavramsal karmaşanın nedenlerinden biri; birbirinden farklı görüşler öne süren tıbbi ve sosyal modelin hem kavramsal olarak hem de uygulama alanlarında aynı anda varlığını sürdürüyor olmasıdır.

Engellilik tıbbi modele ve sosyal modele göndermede bulunan birbirinin zıttı iki görüş ile açıklanmaktadır. Tıbbi modele dayalı engellilik kavramı fiziksel ve sosyal çevreye dikkat etmeden

engelliliği kişide konumlandırmaktadır. Ancak sosyal model engelliliği sosyal bir yapı olarak ele alır ve belli bireylerin ve grupların ihtiyaçlarını dikkate almayan fiziksel ve sosyal çevrenin başarısızlığının sonucu olarak görür (International Labour Organization [ILO], 2007, s. 14).

Engelliliğin sosyal modelini ortaya çıkaran çalışma Britanya’da kurulmuş olan Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Yeti Yitimi Olanların Birliği’nin (United of Physically Impaired Against Segregation [UPIAS]) manifestosudur (Hughes ve Paterson, 2011; Shakespeare, 2011; Giddens ve Sutton, 2018). Sosyal modelin ortaya çıkması ile engelli bireyde konumlandırılan özürlü kavramı yerine engelliliğin bedensel yönüne dikkat çeken yeti yitimi ve engelliliğin toplumsal boyutunu anlatan engellilik¹ kavramları geçmiştir (Bezmez, Yardımcı ve Şentürk, 2011, s. 24)

Sosyal model, engellilik çalışmalarına itici gücü vererek engelliliğin sadece bedende konumlanmadığını hatta öncelikle toplumsal bariyerlerin engelliliği ortaya çıkardığını söylemiştir. Sosyal modelle engelliliğin bireysel ve toplumsal boyutlarının olduğu, insanları engelleyen bedenlerdeki yeti yitimleri değil, toplumdaki bariyerler olduğu vurgulanmaya başlanmıştır. Böylece sosyal model kendisinden önceki tıbbi modelin engelliliği bireyde konumlandırmasına ve bireyin sadece “hasta” muamelesi görüp iyileştirilmeye çalışılmasına ya da âtil durumda kalmasına karşı çıkmıştır.

Engellilikteki kavramsal karmaşaya etki eden diğer unsur engellilik hakkındaki sınıflandırmalardır. Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) engellilik hakkındaki ilk sınıflandırması olan Uluslararası Yeti Yitimi, Engellilik ve Özürlülük Sınıflandırması’nda (International Classification of Impairment, Disability and Handicap [ICIDH]) kullandığı kavramların güncel olarak artık farklı anlamlarda kullanılması engellilikteki kavramsal karmaşanın ana nedenlerinden biridir. Zaman içerisinde engelliliğin gelişimsel yönüyle ICIDH’de yer alan engellilik (disability) ve özürlülük (handicap) kavramlarının tanımlarında bir yer değişme olmuştur. ICIDH ilk yayınlandığında (1980) engellilik kavramı tamamen kişi seviyesindeki bir sınırlamaya işaret etmekteydi. Özürlülük ise sosyal dezavantajlara da vurguda bulunarak engellilikteki sosyal boyuta da işaret eder şekilde tanımlanmıştır.

Thomas (2011) ICIDH ile biyotıp temelli engellilik anlayışından uzaklaşıldığına işaret ederek, bu çalışma ile özürlülük ile ilgili sosyal dezavantajların vurgulanmaya ve öne çıkarılmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Shakespeare ve diğerleri (2006, s. 1103) bu sınıflandırmada “yeti yitimi (tıbbi sorun), engellilik (işlevsel sınırlılığın sonucu) ve özürlülük (bireyin sosyal rollerini yerine getirmesini engelleyen yeti yitimi ya da engelliliğin sonucunda oluşan sosyal dezavantaj)” arasında ayırım yapıldığını belirtmişlerdir. Collins ve Valentine (2003) de engelliliğin (disability) çoğunlukla yeti yitimlerinin sonucu olduğunu, ancak özürlülüğün (handicap) sosyal rollerin yerine getirilmesini

¹ Bezmez ve diğerlerinin (2011) derleme makalelerinden oluşan çeviri çalışmalarında “engellilik” kavramı yerine “sakatlık” kavramı kullanılmıştır. Yazarlar İngilizce “disability” kavramının Türkçe’ye “sakatlık” olarak çevrilmesini uygun görmüşlerdir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “Engellilik Kavramının Türkçe Literatürdeki Durumu” başlığına bakabilirsiniz. Ancak bu çalışmada anlam bütünlüğünü bozmamak için engellilik kavramı kullanılmıştır.

önleyen bir dezavantaj olduğunu belirtmişlerdir. “Özürlülüğün engelliliğin sonucunda oluşan sosyal bir dezavantaj olduğunu” (s. 31) vurgulamışlardır. Solomon’a (1993) katılarak, tekerlekli sandalye kullanan bir kadının bir engele sahip olduğunu, ancak tekerlekli sandalyenin geçişine izin vermeyen bir binanın onu özürlü yaptığını ifade etmişlerdir. Burada, kavramların günümüzdeki kullanımı açısından bakarsak, bir karmaşanın olduğu oldukça açıktır.

DSÖ tarafından 1980 yılında yayınlanan ve 1993 yılında revize edilen ICIDH dört bölümden oluşmaktadır (WHO, 1980). Rimmerman (2013) ICIDH’deki bu sıralamanın içselleştirilmişten dışsallaştırılmış deneyime doğru giden bir sıralama takip ettiğini ve deneyimin sosyalleşmesi ile sonuçlandığını ifade etmiştir:

Şekil 1: ICIDH Şeması. “Social Inclusion of People with Disabilities, National and International Perspectives”, A. Rimmerman, 2013, s. 27 kitabından alınmıştır.

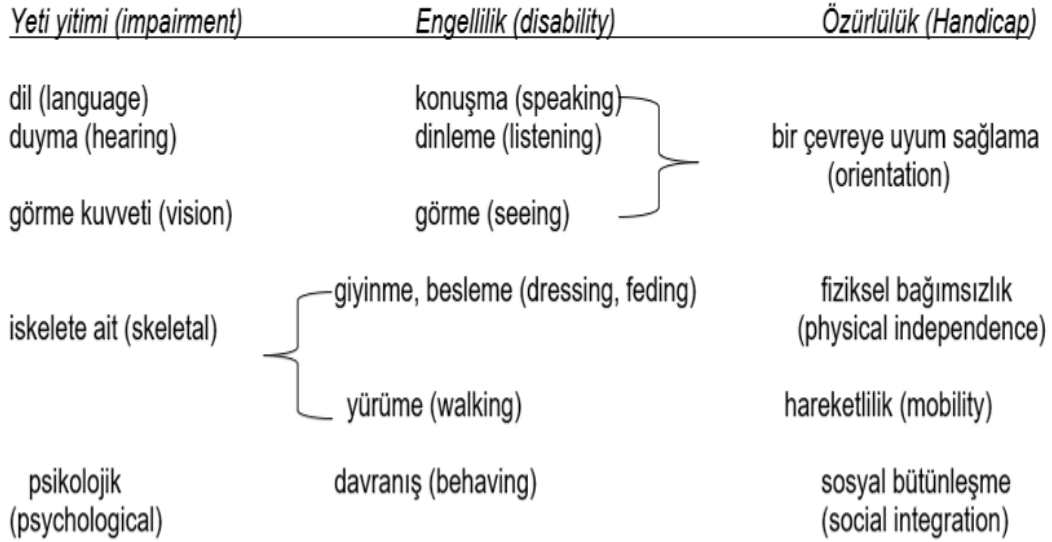
ICIDH’de “disability” kavramı engelliliği bireye indirgeyerek ele aldığı için güncel olarak “özürlülük” kavramının içeriğine sahip olarak tanımlanmıştır. ICIDH’deki “handicap” kavramı ise güncel olarak “engellilik” kavramının anlamına denk düşmektedir. Handicap kavramı “hand-in-cup” el açmak anlamında bir kökenden türediği için İngilizce literatürde sıklıkla engelli hakları savunucuları tarafından eleştirilmiştir (Oliver ve Barnes, 1998; Jeager ve Bowman, 2005; Thomas, 2011). Artık sosyal modelin de etkisiyle bireysel yeti yitimine sahip bireylerin sosyal bariyerlerle karşılaşarak engelli haline gelmeleri fikrini “disability” kavramının karşıladığı konusunda, eleştirilere rağmen, fikir birliği vardır. Güncel olarak “disability” kavramı Türkçe’ye “engellilik” olarak çevrilmektedir. İngilizce’den Türkçe’ye “özürlülük” olarak çevrilen “handicap” kavramının İngilizce literatürde kullanımının artık tercih edilmemesi, onun yerine “disability” kavramının kullanılması ile önemli bir farklılaşma olmuştur.

DSÖ, ICIDH’de yeti yitimi, engellilik ve özürlülük kavramlarını aşağıdaki içeriklerle tanımlamıştır:

- “Yeti yitimi (impairment): Sağlık deneyimi bağlamında psikolojik, fizyolojik ya da anatomik yapıda ya da işlevde herhangi bir kayıp ya da anormalliktir.” Yeti yitimi kavramını bozukluk (disorder) kavramından daha kapsayıcıdır. Çünkü bir bacağın olmaması yeti yitimiyken, bu durum bir bozukluk değildir (WHO, 1980, s. 47).

- Engellilik (disability): Sağlık deneyimi bağlamında bir yeti yitiminin sonucu olarak bir insan için normal kabul edilen bir aralıkta bir aktivite gerçekleştirme yeteneğinin sınırlanması ya da yokluğudur. Belirsiz, değişken ve keyfi görünen “disability” kavramı için yeti yitimi ve özürülük arasındaki bağlantıyı sağlamak oldukça kolaydır. Organ ya da mekanizmanın zıttı olarak bireyin performansı açısından standart olandan ayrılmayı temsil etmektedir. Bu durum geçici veya kalıcı, geri döndürülebilir ya da geri döndürülemez ve ilerleyici ya da gerileyici olabilir. Engellilik doğrudan yeti yitiminin bir sonucu olarak bireyseldir. Bu durum yeti yitiminin nesnelleştirilmiş halidir ve kişi seviyesindeki bir rahatsızlığı anlatır (WHO, 1980, s. 28, 142).
- Özürülük (handicap): Sağlık deneyimi açısından, bir birey için yaşa, cinsiyete sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak normal kabul edilen bir rolün yerine getirilmesini sınırlayan veya engelleyen bir yeti yitimi veya engelliliğin sonucunda o bireyin yaşadığı dezavantajdır. Böylece özürülük bir yeti yitiminin veya engelliliğin sosyalleşmesini temsil eder. Bir birey için yeti yitimi veya engellilikten kaynaklanan kültürel, sosyal, ekonomik ve çevresel sonuçları yansıtır. (WHO, 1980, s. 29, 182).

ICIDH’de yer alan yeti yitimi, engellilik ve özürülük kavramlarının tam olarak neyi ifade ettiği aşağıdaki şekilde daha iyi anlatılabilir:

Şekil 2. ICIDH’deki Kavramların Örneklendirilmesi. “International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps” WHO, 1980, s. 33 kitabından alınmıştır.

DSÖ, ICIDH’nin kavramsal bir bilgi çerçevesi oluşturmayı amaçladığını belirtmiştir. ICIDH’de yeti yitimi, özürülük ve engellilikle ilgili deneyimleri kapsayacak bir şemsiye terime ihtiyaç duyulduğunu söyleyerek, bunun için “özür/sakatlanma/maluliyet” anlamlarına gelebilecek “disablement” kavramının önerildiğini; ancak bu kavramın evrensel olarak kabul görmediğini vurgulamıştır. Bazı diller için uygun tek bir terimin olmadığını belirtmiştir. ICIDH’nin Fransızca, İtalyanca, Japonca ve Portekizce versiyonlarında özürülüğün (handicap) şemsiye bir terim olarak kullanılmasında

eksikliklerin olduğu, bu nedenle sınıflandırmada üçüncü seviyedeki deneyimi anlatmada dezavantajlılık (disadvantage) kavramının kullanıldığını belirtmiştir (WHO, 1980, s. 2, 6).

DSÖ, ICIDH'nin temelini hastalık üzerine kurarak, hastalıkların deneyimlenmesinin sosyal ve çevresel faktörlerinde birleşimiyle özürölülük halini aldığını bu nedenle Hastalıkların Uluslararası Sınıflandırmasından (International Classification of Diseases) terimlerin alındığını belirtmiştir (WHO, 1980).

Şişman (2012) DSÖ'nün ICIDH ile "...sosyal ve kültürel çevrenin bireyi engelleyici etkisinden ziyade, ... kişinin içinde bulunduğu çevrenin beklentilerini tatmin edip etmediği üzerinde durduğuna" (s. 78) dikkat çekmiştir. O halde ICIDH yeti yitimli bireyi odağına almıştır, engelli bireyi yeti yitimi odağında çevresiyle ilişkilendirmektedir.

Oliver ve Barnes (1998) ICIDH'nin bu üçlü sınıflandırmasının "entelektüel ve fiziksel normalliğin doğallığı ve varlığı üzerine kurulduğuna" (s. 15) dikkat çekmişlerdir. Bu yaklaşımda psikolojik ya da fiziksel yeti yitiminin engelliliğe ve özürölülüğe neden olduğu anlayışının çok sayıda problem içerdiğini aktarmışlardır: Birincisi; psikolojik ve fiziksel normallik kolaylıkla tanımlanamaz. İkincisi; insan oğlu esnek ve uyum sağlayabilirken, fiziksel ve sosyal çevre esnek değildir, uyum sağlayamaz. Üçüncüsü; psikolojik ve fiziksel yeti yitimlerinin engelliliğin ve özürölülüğün nedeni olarak görülmesi, psikolojik ve medikal müdahalelerle tedavi edilmeleri gerektiği fikrini doğurmuştur. Dördüncüsü; bu tanımlar yeti yitimlerini, engelliliği ve özürölülüğü önemli oranda kalıcı bir durum olarak ifade etmektedirler. Beşincisi; Avrupa merkezli ve dar bir değerler (baskın olarak erkek, sağlıklı, orta sınıf meslekleri içeren) çerçevesi sunan ICIDH tutarlı ve net değildir. Sonuç olarak, Oliver ve Barnes (1998) Davis'e (1986) katılarak, ICIDH'deki bu tanımlamaların günlük yaşamsal problemlerinde engellilikle ilgili bir deneyim yaşamayan bireyler tarafından gerçekleştirildiğini aktarmışlardır. Bu eleştirileri gören DSÖ, 2001 yılında geliştirdiği Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflandırması (International Classification of Functioning, Disability and Health [ICF]) çalışmasında özürölülük kavramını kullanmaktan kaçınmıştır. Buna rağmen ICIDH'nin varlığı ve engellilik çalışmalarında DSÖ'nün tanımının önemini koruması nedeniyle engellilik ve özürölülük kavramlarının tanımlarında uzun yıllardır ICIDH'den yararlanılmaya devam edilmiştir. Türkçe'ye yapılan çevirilerde de bu sorun temel olarak kavramsal karmaşayı etkilemeye devam etmektedir.

ICIDH'nin aksine ICF bir sağlık sınıflandırmasıdır ve ICF'de "engellilik, fonksiyonun azalmasıdır ve bu insan sağlığının azalması anlamına da gelir" (Engelli Bireylerin, t.y., s. 3). Bu sınıflandırmada "bütün vücut işlevlerini, etkinliklerini ve katılımı kapsayan şemsiye kavram işlevselliktir (functioning); benzer şekilde engellilik (disability) kavramı da yeti yitimleri, aktivite sınıflamaları ya da katılım sınırlılıkları için şemsiye bir kavramdır" (WHO, 2001, s. 3).

ICF'in kodlama sisteminde 4 temel alan bulunmaktadır: Vücut işlevleri; vücut yapıları; etkinlikler ve katılım; çevresel faktörler. Vücut işlevleri ve yapıları yeti yitimi ile ilgili alt alanları (zihinsel işlevler-sinir sisteminin yapısı; duyuşal işlevler ve acı, göz, kulak ve bağlantılı yapılar; nöromüsküler ve

hareket bağlantılı işlevler-hareketle ilgili yapılar gibi...) içerirken; etkinlikler ve katılımı çoğunlukla bireysel ve çevresel karşılıklı etkileşimi içeren alt alanlar (bilgi öğrenme ve uygulama; iletişim; ev hayatı; kişiler arası etkileşim ve ilişkiler; ana yaşam alanları; toplum, sosyal ve şehir hayatı gibi...) yer almaktadır. Çevresel faktörlerde ise adından de anlaşıldığı gibi bireyin çevreyle ilişkisini içeren alt alanlar (ürünler ve teknoloji; doğal çevre ve çevreye insan yapımı değişiklikler; destek ve ilişkiler; tutumlar gibi...) yer almaktadır. (Engelli Bireylerin, t.y., s. 15, 16, 22, 23)

Bu makale ile engellilikte "yeti yitimi ile engellilik" olmak üzere iki temel kavram olduğu vurgulanmaktadır. Yeti yitimi tıbbi bir kavramdır. Engelliliğin bedensel/biyolojik yönüne işaret etmektedir. Davis (2011, s. 512) ise teşhisi büyük oranda tıbbi modele dayanan yeti yitiminin de tarafsız bir terim olmadığını ve ayrıca kolaylıkla anlaşılmadığını belirtmiştir. Aslında böyle ikili bir ayrımı eleştirenler de vardır. Hughes ve Paterson'a (2011, s. 67) göre yeti yitimi ile engellilik arasındaki ayrımla biyolojik olan ile kültürel olan birbirinden ayrıştırılmaktadır. Bu sorunlu bir durumdur. Radikal engellilik kuramı bedensizleştirilmiş bir özne ve failiği olmayan bir bedeni öne sürmektedir.

Aslında sorun yeti yitimi ve engelliliğin birbirinden ayrılmasında değil, birinin diğerini tamamen dışlamasıdır. Yeti yitimi ve engellilik ayrımı engelliliğin bireysel ve sosyal boyutunu anlamakta ve onlara yönelik çalışmalar yapmakta oldukça faydalıdır. Pratikteki çalışmalara da kolaylık sağlamaktadır. Ancak yeti yitimlerinin engellilik çalışmalarından tamamen dışlanması temel bir sorun üretmektedir. Bedensiz engellilik çalışması yapılmasına doğru bu sorun ilerlemiştir. Bu durum, yani engelliliğin yeti yitimlerini dışlaması, engelli bireyler arasındaki çeşitlilikler hakkında çalışma yapmayı ve toplumdaki tutumsal bariyerleri ortadan kaldırmayı güçleştirmektedir.

Engellilik Tanımının Güçlüğü

Engellilikte kavramsal karmaşayla ilgili diğer bir sorun alanı kavramın tanımıyla ilgilidir. "Tanımsal sorunlar hem teorik hem de politika odaklı engellilik çalışmalarında temel bir rol oynamaktadır" (Ligget, 1997, Introduction, para. 2). Birçok araştırmacı (Gleeson, 2011; Jeager ve Bowman, 2005; Howards, Brehm ve Nagi, 1980; Oliver ve Barnes, 1998) da engellilik kavramının tanımlanmasındaki zorluklara değinmişlerdir. Jeager ve Bowman'ın (2005) ifade ettiği gibi "...tüm koşulların ve etkilerin hesaba katıldığı kapsamlı bir engellilik tanımı yapmak çok zor olabilir" (s. 6).

Engellilik kavramının tanımlanmasıyla ilgili güçlükleri üç ayrı tartışma alanında toplayabiliriz:

1. Engelliliğin bireysel ve toplumsal boyutu arasında yapılan ayrımın tanımda nasıl ele alınacağıyla ilgili tartışmalar.
2. Çok boyutlu, karmaşık ve dinamik bir kavram olan engelliliğin tanımlanma güçlüğüne, ulusal ve uluslararası alanda ortak bir tanımda anlaşmanın güçlüğüne veya böyle ortak bir tanımın mümkün olmadığına dair tartışmalar
3. Engellilik kavramının farklı yorumlara ve alt kategorilere sahip olması nedeniyle ihtiyaca göre yasal metinlerde ve sosyal politika araçlarında farklı tanımlandığına dair tartışmalar.

Engellilik tanımının güçlüğüyle ilgili olarak dikkat çeken *birinci tartışma alanı* engelliliğin bireysel ve toplumsal yönü arasında yapılan ayrımın tanımda nasıl ele alınacağıyla ilgilidir. Böyle bir ayrımı vurgulayarak engellilik araştırmalarında temel dönüşümü sağlayan çalışma UPIAS'ın manifestosudur. UPIAS engelliliğin bireysel yönü olan yeti yitimi ile sosyal yönü olan engellilik kavramını birbirinden ayırmıştır. Böylece güncel olarak hem politik hem de akademik engellilik çalışmalarına yön veren engelliliğin sosyal modeli ortaya çıkmıştır. Bu modelle birlikte engellilik tanımlarında vurgu bireysel yeti yitimlerinden sosyal dezavantajlara ve ayrımcılık durumlarına doğru kaymıştır. Engellilik tanımlarında ayrımcı tutum ve davranışların ve erişimsel bariyerlerin yeti yitimli bireyleri nasıl engelli hale getirdiği vurgusu öne çıkmıştır.

Burcu'ya (2015) göre "Engelli birey olmayı sosyal kimlik söylemi içinde açıklama çabası engellilik kavramının dönüşümüne yol açmıştır" (s. 13). Jeager ve Bowman (2005) ise engelliliğin genel olarak günlük yaşamı etkileyen tıbbi yeti yitimi ile tanımlandığını belirterek, engelliliğin tanımlanmasının karmaşık bir süreç olduğuna işaret etmişlerdir. Sadece yeti yitimlerine odaklanan tanımların engelliliğin anlamını sınırladığına dikkat çeken Schiek (2011), Barnes'in (1990) görüşüne katılarak engelliliğin sosyal düşüncesinin onun dar tanımlarının üstesinden gelebileceğini işaret etmiştir. Buradan yola çıkarak "sosyal hayata katılım fırsatlarını azaltan fiziksel, psikolojik ve akılsal farklılıkların" (Schiek, 2011, s. 26) engellilik tanımının merkezine konulabileceğini vurgulamıştır. Engelliliğin tanımının ve dolayısıyla onun kapsamının çok önemli olduğuna işaret eden O'Brien (2005) engellilik hakları savunucularının sosyo-politik ya da sosyal olarak yapılanmış bir tanım için uzun mücadele verdiklerine dikkat çekmiştir. İşte, engellilik tanımında bireysel boyutun mu toplumsal boyutun mu öne çıkması gerektiği ya da ikisinin bir arada nasıl ele alınacağına dair tüm bu tartışmalar engelliliğin tıbbi bir durum ya da sosyo-politik bir eylem alanı olup olmadığı konularını da öne çıkarmıştır.

Engelliliğin tanımıyla ilgili olarak dikkati çeken *ikinci tartışma alanı* çok boyutlu ve dinamik bir kavram olan engelliliğin tanımlanma güçlüğüdür. Engelliliğin çok boyutlu olması onun tanımını genişletmektedir. Bu alandaki en güzel örnek BM EHİS'in engellilik tanımıdır. BM EHİS engelliliğin geniş ve kapsamlı bir tanımını kullanmaktadır (European Network on Independent Living ve European Youth Centre Strasbourg, 2014; Sheppard, 2011).

Engellilik dinamik bir olgudur (Burcu, 2015; Jeager ve Bowman, 2005; Peters ve Opacich, 2006). Shakespeare ve diğerleri (2006) engelliliğin "karmaşık, çok boyutlu, basamaklı bir kavram" (s. 1102) olduğunu belirtmişlerdir. Tarih boyunca insanoğlunun yeti yitimine sahip olmayı deneyimlediğini belirten aynı yazarlar, farklı toplumlarda ve zamanlarda yeti yitimi ve engellilik tanımlarının ve anlaşılmasının değiştiğine dikkat çekmişlerdir. Dünya Engellilik Raporu'nda "Engellilik karmaşık, dinamik, çok boyutlu ve tartışmaya açık" (World Health Organization, 2011, s. 3) olarak ifade edilmiştir.

Engelliliğin gelişen ve dinamik yapısı onun ortak ve net bir tanımının yapılmasında sorun teşkil etmektedir. Ayrıca ulusal, uluslararası koşullar ve çekişmeler engellilik tanımını etkilemektedir. Bu durum engelliğin ortak bir tanımının imkânsızlığını da akla getirmektedir. Kimi araştırmacılar ve çalışmalar (Palmer ve Harley, 2012; BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi Komitesi Genel Yorum No. 5, 1994; "Cornell University", 2018; Burkhauser, Houtenville, Wittenburg, 2003) engelliliğin evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımının olmadığına dikkat çekerlerken; Shakespeare ve diğerleri (2006) böyle bir tanımın zaten imkânsız olduğunu vurgulamışlardır. Burkhauser, Houtenville, Wittenburg (2003) ise engellilik tanımlarının çoğunlukla kullanım amaçları doğrultusunda değiştiğini belirtmişlerdir.

Engelliliğinin tanımıyla ilgili *üçüncü tartışma alanı* farklı yorumlara ve alt kategorilere sahip olan engelliliğin yasal metinlerde ve sosyal politikalarda ihtiyaca göre farklı tanımlanmasıdır. Jeager ve Bowman (2005, s. 7) bir toplumun sosyal tutumlarını yansıtarak engelliliği tanımladığını ve yakın zamanlarda aynı davranışa engelliliğin yasal tanımlarında da rastlandığını belirtmişlerdir.

Engellilik farklı yorumlarla daraltılabilen veya genişletilebilen çeşitli yan anlamlara sahiptir (Fairchild, 2002). Bu durum yasal düzenlemelerde daha belirgindir. Engellilik kavramının farklı yasalarca farklı yorumlanması temelde değişik algılara neden olmaktadır. Böyle bir algıda kavramsal karmaşayı beslemektedir.

Belirli bir kanun veya politikanın amacına bağlı olarak engelliliği nasıl tanımladığı o kanun kapsamında kimin engelli olarak korunacağını belirlemektedir. Bu nedenle istihdama veya diğer sosyal hayata dair kanunlarda tek bir engellilik tanımı bulunmamaktadır. Bu konuda genelde iki yaklaşım vardır (ILO, 2007, s.16):

1. Engelli bireylere veya onların işverenlerine finansal veya materyal desteği sağlayan düzenlemelerde engelliliğin tıbbi modeline dayanan yeti yitimleriyle ilgili dar bir tanımlama kullanılır. Bunun amacı böyle bir desteğin en ihtiyaçlı kişilere ulaşmasını sağlamaktır.
2. Engelliliğe dayalı ayrımcılıktan korumayı amaçlayan düzenlemelerde engelliliğin sosyal modeline dayanan geniş bir tanımlama kullanılır. Böylece hafif derecede engelli olan, engelli yakını olan, yanlışlıkla engelli olduğu farz edilen ve engelliliğe dayalı ayrımcılıktan etkilenen bireyleri de kapsar.

Örneğin Amerikan Engelliler Yasası'nın (ADA) ana amacı engelli bireyleri ayrımcılıktan korumak olduğu için engelliliği geniş bir anlamla ele alırken; Sosyal Güvenlik Yasası'nın temel amacı çalışamaz durumdaki insanlara yardım sağlamak olduğu için engelliliği dar bir tanımla ele almaktadır. ADA'ya göre engelli olarak kabul edilen ve bu yasanın kendisine sunduğu ayrımcılıktan korunma çerçevesinde hareket edebilen bir birey, sosyal yardımlardan yararlanmak istediğinde yeterince engelli olmadığı gerekçesiyle bu haklardan yararlanamayabilir (Scotch, 2000, s. 217).

Engelliliğin birden fazla bakış açısına göre tanımlandığına işaret eden Howards, Brehm ve Nagi (1980, s. 6, 41), bir toplumun engellilik tanımının o toplumda engellilikle ilgili yürütülecek olan sosyal

politikalara temel teşkil ettiğini belirtmişlerdir. Eğer bir toplumda engellilik, kişilerin çalışmasını engelleyen sağlık koşulları ile tanımlıyorsa; kamu politikasının engelli bireylere gelir yardımları şeklinde oluşabileceğini, mesleki rehabilitasyonla işe geri dönmenin gerçekleştirilebileceğini, ancak temel vurgunu para yardımına yöneleceğini aktarmışlardır. Bununla birlikte engellilik sınırlı iş piyasası ile bireysel kapasitenin bir birleşimi olarak tanımlanıyorsa, kamu politikasının sağlık koşullarından ziyade istihdama geri dönene kadar geçici gelir sürdürme yardımına odaklanacağını vurgulamışlardır.

Hahn (1985) ise engellilik politikasında tıbbi, ekonomik ve sosyo-politik olmak üzere üç tanımın varlığına işaret etmiştir. Engelliliğin hem tıbbi hem de ekonomik tanımlarına engelliliğin sosyo-politik tanımı tarafından artan bir meydan okuma olduğunu belirten Hahn'a göre bu tanım, toplumun taleplerine adapte olmamış engelli bireylerin yeteneksizliklerinden ziyade; yapılandırılmış sosyal çevrenin engelli vatandaşların ihtiyaçlarına ve arzularına cevap verecek şekilde ayarlanamamasına odaklanmaktadır. Yani engellilik engelleyici çevrenin sonucunda meydana gelmektedir. Bu tanımlamalar engelliliğin ne şekilde ele alınacağı ve uygulamalara, gerekli müdahalelere nasıl yansıtacağı hakkında önem arz etmektedirler. Howards, Brehm ve Nagi (1980) de sosyal politikaların uygulama alanı olan programların kendi yaptıkları engellilik tanımları içine giren bireylere yardımlar sağladıklarına dikkat çekmişlerdir.

Engellilikle ilgilenen kurum ve kuruluşların ve de farklı uzmanlık alanlarının ihtiyaç, yaklaşım, uygulama ve bakış açılarının değişmesiyle değişik tanımlamalarının olması da engellilik hakkında kavramsal karmaşayı beslemektedir (Oliver ve Barnes 1998; Şişman 2012; Taşçı, 2018). Araştırmacılar (Şişman, 2012; Karataş, 2002,) bu kavram karmaşasının engelli bireylerle ilgili politikaların, yasaların ve hizmetlerin kapsamını belirsizleştirdiğini, bu durumun uygulamada sorunlara sebep olacağına dikkat çekerek dil birliğinin önemini vurgulamıştır. Böyle bir bakış açısı engellilik hakkında genel fikirler üretilerek sosyo-politik bir savunmayı ve hak iddiasını güçlendirecektir. Bu nedenle bu makalede de engellilik hakkında çatı bir kavramın kullanılması önerilmektedir.

Engellilik Kavramının Türkçe Literatürdeki Durumu

Türkçe literatürde engellilik üzerinde anlaşılmış tek bir kavram ve tanım yoktur. Önceleri özürlü kavramının kullanımı hâkimken, günümüzde daha çok engelli kavramı kullanılmaktadır. Bununla birlikte bazı akademik çalışmalar ve internet temelli engellilik forum veya bloglarında sakat kavramının kullanımı da artmaktadır. Ayrıca güncel olarak engelli çocuklar için sağlık kurulu raporlarında, özel eğitim ve çocuk gelişimi alanlarında özel gereksinimli bireyler/çocuklar ifadeleri de kullanılmaktadır. Bunların yanı sıra, doğal olarak, engellilik örgütlenmelerinde yeti yitimlerinin adları da (kör, ortopedik, otizm, sağır, down sendromu, spastik gibi) yer almaktadır.

Engellilik hakkında çalışmalar yapan araştırmacılar (Kalaycı-Kırılıoğlu ve Karakuş, 2020; Şişman, 2012; Seyyar, 2015; Şiriner-Önver, 2014; Karataş, 2002; Bezmez ve diğerleri, 2011; Taşçı: 2018;

Altuntaş ve Atasü-Topçuoğlu, 2016; Yılmaz, 2016) kavram karmaşasına değinmişlerdir. Bu karmaşanın asıl sebebinin kavramların İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmesindeki farklılıklarda olduğunu belirterek farklı içeriklere sahip olmalarına rağmen, birbirinin yerine kullanılmalarını eleştirmişlerdir.

Çeviri anlaşmazlıkları arasında öncelikli olarak “disability” kavramının Türkçeleştirilmesi gelmektedir. Bezmez vd. (2011, s. 24) İngilizceden Türkçeye çevirilerden oluşan derleme çalışmalarında “disability” kavramını engellilik yerine sakatlık olarak çevirmişlerdir. Yazarlar sakatlıkla ilgili terimlerin Anglosakson dünyadaki engelli hareketlerinde ve akademik tartışmalarda anlam bulduğunu, Türkçeye çevrilerde, tarihsel bağlam aynı olmadığı için, anlamların tam karşılanamadığını belirtmişlerdir. Bunun temel nedeni Türkiye'de engelliliği şekillendiren sosyo-kültürel değerlerin oluşum ve anlam bakımından Batı dünyasındakilerden farklı olmasıdır (Kahraman-Güloğlu, 2017, s. 117-125).

Engellilikteki diğer bir önemli kavram olan “impairment” kavramı Türkçeye genel olarak “yeti yitimi” terimiyle çevrilmiştir. Bu kavram üzerinde genel itibariyle bir anlaşma vardır. Ancak, Burcu (2006; 2015) impairment kavramını sakatlık olarak çevirmektedir. Aslında burada olan çeviride kullanılan kavramsal ifade farklılığıdır. Çünkü engelli bireyin vücudundaki herhangi bir yeti yitimine işaret edilmektedir. Bu da engelli bireyin sağlığı açısından engel türünün tespitinde ve varsa rehabilitasyonunda önemlidir.

Şişman (2012) tarihsel süreçte Türkiye'de uluslararası metinlerin çevirilerinde önce sakat, sonra özürlü kavramının geçtiğine dikkat çekmiştir. Günümüzde ise “people with disabilities” ve yine aynı anlamdaki “disabled people” kavramları genellikle “engelli insanlar” olarak çevrilmektedir. Akademik çalışmalarda da özürlü yerine engelli kavramının kullanımı tercih edilmeye başlanmıştır. Engellilik hakkında çalışmalar yapan ve kavramsal tartışmalara değinen birçok akademisyende bu durum gözlenmektedir.

Önceki çalışmalarında genel olarak özürlü kavramını kullanan Seyyar (2001) daha sonraları “engellilik” kavramını kullanmaya başlamıştır. Engellilik ve özürlülük kavramının birbiriyle bağlantılı olduğuna, ancak ayrı anlamlar taşıdığına dikkat çeken Seyyar (2015) konuya eleştirel bir şekilde yaklaşmıştır. Ona göre “...engellilik, yetersizlik veya dışlanma gibi sebeplerden dolayı özellikle yaş, cinsiyet, inanç ve sosyo-kültürel faktörlere bağlı olarak kişinin sosyo-kültürel rolünü yerine getirmesinin engellenmesi durumudur” (Seyyar, 2015, s. 26). İhtiyaç duyduğu bakım ve desteği toplum veya devletten yeterince alamayan her özürlü birey ise engelli bir bireydir. Ancak bireysel olarak özürlü olmayan fakat toplumsal açıdan dezavantajlı olan yaşlılar, yoksullar, etnik ve dini azınlıklar, Romenler veya şiddet gören kadınlar da engelli bireylerdir (Seyyar, 2015, s. 25, 26). Taşçı (2018, s. 120) da engelliliğin içeriğinde genişletme yaparak bireysel yeti yitimine sahip olmayan “göçmenler, kadınlar, eski hükümlüler, yaşlılar, romanlar ve çocuklar” gibi diğer dezavantajlı grupların da sosyal anlamda dezavantajlı engelliliğe sahip olduğunu ileri sürmüştür. Ancak bu fikirler engellilik çalışmaları açısından doğru gözükmemektedir. Engellilik, yeti yitimine sahip bireylerin

sosyal anlamda yaşadıkları dışlanmışlık durumudur. Diğer dezavantajlı gruplar içerisinde yeti yitimine sahip bireyler varsa, bunlar toplumsal yaşama katılmada tutumsal ve çevresel bariyerlerle karşılaşılırlarsa (ki sosyal yapı engelli olmayan bireylere yani çoğunluğa göre dizayn edildiği için bariyerlere karşılaşılması imkansızdır) zaten engelli bireylerdir. Kadınlar, göçmenler, çocuklar vb. engelli bireylerden ayrı birer dezavantajlı grupturlar. Dezavantajlı grup olmaları yönüyle ortak noktaları bulunmaktadır. Her dezavantajlı gruba dair bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç vardır; ancak bu grupların her biri ayrı olarak da ele alınmalıdır.

Burcu (2001; 2006; 2007) da önceki çalışmalarında özür lü kavramını kullanmıştır. Özür lü olmada biyolojik etkenlerin varlığını kabul etmekle beraber özür lülüğün sosyal olarak inşa edildiğini vurgulamıştır ve özür lü olmayı sosyal anlamda ele almıştır:

“...sosyal özür lülük, en genel biçimde, bireyin sosyal yaşamında ihtiyaçlarının karşılanamaması, bağımsızlığının oluşumunun ve devamlılığının sağlanabileceği sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik alt yapıların yetersizliği ve bu çerçevede ‘diğerlerinden farklı birey’ olarak görülmesinde belirlenmektedir” (Burcu, 2007, s. 1).

Daha sonraki çalışmalarında engellilik kavramını kullanan Burcu (2015) özür lülük gibi engelliliği anlamada da biyolojik faktörlerden daha ziyade sosyal faktörlerin ele alındığını belirtmiştir. Konu hakkında Türkiye’deki bilimsel bilgi birikimine önemli katkılar yapan Burcu’nun (2015) çalışmasının ismi de “Engellilik Sosyolojisi”dir.

Sungur-Ergenoğlu ve Yıldız (2013) da özür lülük ve engellilik kavramlarını birbirinden ayırt ederek, özür lülüğü bireysel, engelliliği ise daha sosyal açıdan değerlendirmektedir:

“Özür lülük; kişiye ait bir durumu ifade ederken, engellilik çevreyle kişinin etkileşimini ifade etmekte, dolayısıyla yapı lı çevre için üretilen düşünce ve çalışmalarda kendi başına bir dinamiğe ve anlama sahip olmaktadır. Diğer yandan ‘özür lü kişi’ ise, özür lülüğün çağrıştırdığı ‘özür dilemek’ anlamı sebebiyle kaçınılan bir kelimedir” (s. 124).

Bezmez vd. (2011, s. 24) sakat ve sakatlık terimlerinin gündelik dildeki anlamlarında bir çeşit değersizleştirme içerebildiğini, ancak kendileri de sakat olan politize bir grup tarafından bu anlamın tersyüz edilerek yeniden benimsendiğini aktarmışlardır. Böylece sakat kelimesinin olumsuzluğu çağrıştırdığı şeklindeki görüş eleştirilerek, sakatlık kavramı bir durumun adı olarak yeniden benimsenmişlerdir. Şiriner-Önver (2014, s. 40) de çalışmasında toplumsal olanı da içine aldığı için sakat kavramını kullandığını belirtmiştir. Engelli kelimesinin içinde engellenmenin yeti yitimli bireyden kaynaklandığı imasını barındırdığı için kullanmayı tercih etmediğini ifade etmiştir. Türkiye’de sakat kavramının kullanımı gittikçe artmaktadır. Özellikle internette örgütlenen çeşitli forum veya bloglar buna katkı sağlamaktadır. Engelliler.biz Platformmu’nun kurucusu Bülent Küçükaskan (2011) engellilikle ilgili kavramlara politik bir anlam yüklenmesi gerektiğini belirterek, özür lü kavramının sağlam bedenleri normalleştirdiğini ve engelli bireyin varlığını değersizleştirdiğini, engelliliği ise postmodern kapitalizmin ürettiği bir kavram olarak eleştirdiğini; ancak sakat kavramının özünde sade

bir hali tespit ettiğini, değer biçmediğini ve dışlama içermediğini savunmaktadır. Çeşitli akademisyen, yazar ve engelli aktivistler bir araya gelerek 2013 yılının Mart ayında “Sakatlık Çalışmaları İnsiyatifi” adı altında Engelliler.biz Platformu’nda bir forum kanalı açmışlardır. Forum sakatlık çalışmaları hakkında bilgi, tecrübe ve duygu paylaşımını amaçlamaktadır². Geneli sakat aktivistlerin oluşturduğu bir grup da “Sakatlık Çalışmaları” başlığı altında bir blogda sakatların toplumla bütünleşmesi adına sakatlık üzerine çeviri yazılar yayınlamaktadır³.

Çitil ve Üçüncü (2018, s. 236) eğitim bilimlerinde güncel olarak engelli bireyler yerine daha yumuşak bir ifade olduğu düşünülerek özel gereksinimli bireyler kavramının kullanıldığını belirtmişlerdir. Aslında sorun kullanılan kavramların incitici olmasından öte tam olarak neyi ifade ettiğinin iyi anlaşılabilmesidir. Güncel olarak engelli çocuklar için sağlık kurulu raporlarında, genel olarak da özel eğitim ve çocuk gelişimi alanlarında “özel gereksinimli bireyler/çocuklar” kavramı kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra engellilik alt gruplarının ihtiyaçları doğrultusunda çalışmalar yapmak için yeti yitimi özelinde kavramlar da kullanılmaktadır. Bu çok doğaldır. Burada dikkat edilmesi gereken husus engellilik türlerine ait bu kavramların inciti, negatif, aşağılayıcı ve saldırgan şekilde kullanılmamasıdır ve kavramın tam olarak neyi ifade ettiğinin anlaşılmasıdır. Günümüze kadar engelli bireylere topal, aksak, geri zekalı, özürsüz, kusurlu gibi kavramsal ifadelerle yaklaşıldığını belirten Jeager ve Bowman (2005) da kullanılan kavramın ve ifade edilme biçiminin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Gerçekten de engelli bireylerin temelde yeti yitimlerine dayanan farklı alt kavramlarla kategorize edilmesi oldukça yaygın bir durumdur. Örneğin görme engelli birey “kör” olarak, duyma engelli birey “sağır” olarak, fiziksel engelli birey “kötürüm” olarak, zihinsel engelli birey “geri zekâli” olarak kavramlaştırılmaktadır. Bu ifadelerin her biri engelli olmayan bireylerdeki eksikliği ifade etmede suçlayıcı, aşağılayıcı ve alçaltıcı tarzda da kullanılabilir. Hatta bunların bazıları atasözleri şeklinde kalıplaşmış ifadelerdir. Türkçe’de de “Körle yatan şaşkı kalkar”, “Kel ölür sırma saçlı olur, kör ölür badem gözlü olur”, “Bitli bakkalın kör alıcısı olur”, “Sağır işitmez uydurur”, “Sakata gelmek”, “Topalla gezen aksamak öğrenir” gibi yeti yitimleri üzerinden negatif anlamlar taşıyan atasözleri bulunmaktadır.

Şişman (2012, s. 71, 72) Türkiye’de eğitim program adlarında “engelli” kavramının tercih edildiğine, buna karşın sivil toplum örgütlerinde “sakat, özürsüz, engelli, kör, sağır ve dilsiz” kavramlarının da kullanıldığına dikkat çekmiştir. Sivil örgütlenmelerde yeti yitimleri temelinde bir araya gelmenin anlamı büyüktür. Her engelli birey ve ailesinin yaşadığı toplumsal sorunlar değişmekle beraber aynı engellilik türüne sahip bireylerinki birbirine daha çok benzemektedir. Özelde yeti yitimleri temelinde bir araya gelen engelli bireyler ve aileleri birbirlerine daha anlamlı destek verebileceklerdir ve de daha etkili bir politik savunma yapabileceklerdir. Türkiye’de de bu durum çok yaygındır. Ancak bazen

² Sakatlık Çalışmaları İnsiyatifi hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://www.engelliler.biz/forum/sakatlik-calismalari-inisiyatifi/>

³ Sakatlık Çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://www.sakatlikcalismalari.net>

bu durum bir çeşit dağınıklığa ve sosyal politika alanında hak arayışında zayıflığa da yol açabilmektedir. Bunu aşmak için dernekler bir araya gelerek federasyonlar kurmaktadırlar.

Türkiye’deki Yasal Metinlerdeki Durum

Türkiye’de yasal düzenlemelerde “özürlü, sakat, engelli, işlev ve yapı farklılıkları, yeti yitimi, yetersizlik, malullük, iş göremezlik, özel gereksinimlilik” gibi kavramlar kullanılmaktadır. Daha eski tarihlerdeki (1926’da 1979’a kadar uzanan sürelerde) yasal düzenlemelerde ise engelli bireyleri ifade etmek için “alil veya akli zayıf, ama, deliler, dalanmış ve kudurmuşlar, işten aciz, mecnun, sair ruhi hastalar, malul, herhangi bir noksani hilkate malik olanlar, kör, sağır, dilsizler, ruhen arızalı ve intibaksız, akılca ve bedenen arızalı, bedeni ve ruhi kabiliyet melekeleri azalmış, felçliler” gibi kavramlar kullanılmıştır (Şişman, 2012, s. 70). Bu kullanımlara baktığımızda eski tarihli yasal düzenlemelerde engelli bireylerin yeti yitimleriyle ve engelliliğın alt grupları ile ifade edildiğini görmekteyiz.

Birçok ölkedeki yasal düzenlemelerde engelli bireyler geçersiz/malul (invalid), özürlü, geri zekalı (retarded) gibi saldırgan olan kelimelerle ifade edilmektedir. Bunlar yerine yasal düzenlemelerde insana saygıdan ötürü engelli bireyler kavramı kullanılmalıdır. Kelimeler dikkatli seçilmeli, saldırgan olarak kabul edilebilecek bir dil kullanmaktan kaçınılmalıdır (ILO, 2007, s. 18).

2013 yılı Mayıs ayı öncesine kadar Türkiye’deki yasal mevzuatta sık sık “özürlü, sakat, çürük, engelli” kavramları birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Bu anlamda mevzuatta bir bütünlük yoktur. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın (1982) kanun önünde eşitliği ifade eden 10. Maddesine 2010 yılında eklenen yeni fıkra ile engelliler hakkında “özürlüler” kavramı kullanılmıştır: “Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.” Anayasanın “sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler” başlığı altında 61. Madde de “Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır.” diyerek halen “sakat” kavramı da kullanılmaktadır. Cumhurbaşkanı’nın görev ve yetkilerinin ele alındığı 104. Madde de “Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle kişilerin cezalarını hafifletir veya kaldırır” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982) denilmektedir. Çitil ve Üçüncü (2018, s. 235) öncelikle hukuk olmak üzere birçok alanda özürlü kavramının kullanıldığını, ancak bu kavramın engelli bireylerin hukuki ve sosyal konumlarını anlatmada eksik olduğunu ve de çevresel ve toplumsal algının etkisini anlatmada başarısız olduğunu belirtmişlerdir.

2005 yılında kabul edilen ve ilk adıyla “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmündeki Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”da (2005) özürlü kişi bireysel yeti yitiminden dolayı, toplumsal yaşama uyum sağlamada ve kendi başına yaşamını sürdürmede zorlukları olan ve bu nedenlerle dışardan korunma, bakım, rehabilitasyon vb. destek hizmetlerine muhtaç olan kişi olarak tanımlanmaktaydı. 2008 yılında Türkiye’de iç hukuka dahil edilen BM EHİS’te engelliliğe dair her şey adından da anlaşıldığı gibi engellilik olarak geçmektedir. BM EHİS’le birlikte Türkiye’de

engellilik kavramının kullanımı hızlı bir şekilde artmıştır. Bununla birlikte özürli kavramının kullanımı da engelliliğin tıbbi modelinin izlerini taşıdığı gerekçesi ile eleştirilmeye başlamıştır (Menda, Balkan ve Berktaş, 2013, s. 12). 2013 yılında Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 96 adet yasal mevzuatta çeşitli derecelerde ve sayıda yeti yitimi yaşayan ve topluma eşit katılımında tutumsal ve çevresel sorunlardan etkilenen bireyleri tanımlamak için “engelli” ibaresi ve türevleri kullanılmaya başlanmıştır.

Özürülüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmündeki Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun daha sonra 2014 yılının şubat ayında yapılan değişiklikle “Engelliler Hakkında Kanun” ismini almıştır ve engelli kavramı kullanılmaya başlanmıştır: “Engelli: Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireylerle ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi ifade eder” (Engelliler Hakkında Kanun, 2005). Her iki tanıma baktığımızda değişen sadece “özürli” yerine “engelli” kelimesinin kullanılması değildir. Kavramların içeriği de farklılaşmıştır. Artık Türkiye’de engellilik konusunda sosyal çevrenin ve tutumların etkisi kabul edilmiştir. Engellilik bireysel bir sorun değildir. Engelli bireylerin sosyal sorunları vardır. Bu sorunların çözümü için öncelikle kavram karmaşasının giderilmesi gereklidir.

Yasal mevzuattaki bu kavram karmaşası kendini engellilerle ilgili sosyal politikaları hayata geçiren kurum ve kuruluşlarda da göstermektedir. Örneğin, Türkiye’nin engelli bireylerle ilgili ilk şemsiye kuruluşunun adı kısaca Özürülüler İdaresiydi. Mülga edilen bu kurum yerine kurulan yeni kurumun adı da Özürli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü oldu. 6462 sayılı Kanun ile kurumun adı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü olmuştur.

Türkiye’de engelli bireylerin engellilik derecelerini gösteren ve engelli bireylere sunulan hak ve hizmetlerden faydalanmada öncelikli bir koşul olan engelli sağlık kurulu raporları da kavram karmaşasına etkide bulunmaktadır. Önceleri Özürülülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürülülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik’le (2013) engelli bireylerin teşhisi ve özürülülük oranları tespit edilmekteyken 20 Şubat 2019’da bu yönetmelik yürürlükten kaldırılarak yerine çocuklar ve yetişkin engelli bireyler için iki ayrı yönetmelik getirilmiştir. Yürürlükten kaldırılan yönetmelikte özürli kavramı bireysel yeti yitimleri nedeniyle toplumsal hayata katılmada ve günlük ihtiyaçlarını karşılamada zorlanan ve desteğe ihtiyaç duyan birey olarak tanımlanmıştır. Yine bu yönetmelikte özür oranı 50 ve üstünde olan günlük yaşamını başkalarının yardımı olmadan yaşayamayan bireyler için “ağır özürli” kavramı kullanılmıştır. Ancak güncel olan Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik’te (2019) engelli birey Engelliler Hakkında Kanun’da olduğu şekliyle tanımlanmıştır. Böylece ilk kez tıbbi bir raporda özünde sosyal modelin izlerini taşıyan bir engellilik tanımı kullanılmıştır. Bu yönetmelikte engel tanımına göre fiziksel veya ruhsal engel oranı %50 ve üzerinde olan ve günlük hayatını tek başına yaşayamayanlar için “tam bağımlı engelli birey” ifadesi kullanılmıştır.

Çocuklar İçin zel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik'te (2019) adından da anlaşıldığı gibi engelli kavramı kullanılmamış ve engelli çocuklar için "zel gereksinimli bireyler" kavram bütünü kullanılmıştır. Burada sadece "zel gereksinim" tanımlanmıştır: "Çocuğun toplumsal yaşama eşit katılabilmesi için bedensel ya da gelişimsel işlev kısıtlılığı olmayan bireylerden farklı sağlık, eğitim, rehabilitasyon, cihaz, ortez, protez, çevresel düzenlemeler ve diğer sosyal ve ekonomik haklara ve hizmetlere gereksiniminin olmasını ifade eder" (Çocuklar İçin zel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik, 2019). Böylece zrllk kavramı engelli bireylerin ve ailelerinin çokça başvurduğu ve hastanelerin sağlık kurulları tarafından verilen engelli sağlık kurulu raporlarından ve işleyişten tamamen kaldırılmıştır.

1983 tarihli 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu'nda "Bakıma İhtiyacı Olan Engelli" tanımı da yapılmıştır: Sağlık kurulu raporu ile ağır engelli oldu tespit edilen, bir başkasının desteği ve bakımı olmadan günlük yaşamını sürdüremeyen birey bakıma ihtiyacı olan engelli bireydir.

2009 tarihinde yayınlanan Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik'te 2013 yılında yapılan değişiklikle zrl kavramı yerine engelli kavramı kullanılmıştır. Ancak burada değişen sadece kavram olmuştur. Tanım neredeyse hiç değişmemiştir. Engelli bireylerin istihdamı ile ilgili temel yasal düzenlemelerden biri olan bu yönetmelikte engelli kavramı halen aslında zrl kişiye tanımlar şekilde ele alınmaktadır. Yeti yitimlerine vurguda bulunulmakta, kişilerin yeti yitimleri nedeniyle toplumsal yaşama katılamadığı ne sürülmekte ve korunmaya, bakıma, rehabilitasyona, desteğe ihtiyaç duyan bireyler olarak tanımlanmaktadır. Burada en dikkat çekici husus ise tüm bu sıralanan özelliklerin yanı sıra "tüm vücut fonksiyon kaybının en az yüzde kırk olduğu sağlık kurulu raporu ile" ispatlanması istenmektedir (Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, 2009). Görüldüğü gibi bu tanımda engelliliğin sosyal boyutuna, toplumsal ve tutumsal bariyerlere hiç değinilmemiştir. İstihdam gibi sosyal yaşama aktif katılımda temel belirleyici olan alana dahil olabilmeye sosyal haklardan faydalanabilmek için en az yüzde kırk engelli olunduğunun sağlık kurulu raporuyla kanıtlanması yasal bir zorunluluk olması önemli bir çelişkidir. Türkiye'de yasal mevzuatta engelliliğin sosyal modeli ağırlıkta olmasına rağmen, uygulama tıbbi modelin öncelikli olduğu görülmektedir.

Türkiye'de yasal mevzuatta engellilik kavramında bir uzlaşma sağlanmış görünse de kavramın tanımında farklılıklara rastlanabilmektedir. Bunun yanında "tam bağımlı" ve bakıma ihtiyacı olan" engelli birey tanımları da mevcuttur. Bu tanımlarla engelli birey ve ailesine maddi destek sağlamasının n açılmaktadır.

Engellilikle ilgilenen her kesimin kendi bakış açısının olmasını doğal kabul eden şişman (2012, s. 72) Türkçe'de tek bir kavramın kullanılmasını mümkün görmemektedir. Sungur-Ergenoğlu ve Yıldız (2013, s. 124, 151) ise engellilikle ilgili kavram karmaşasının zmlenmesinde farklı bir bakış açısı getirerek, terim seçiminde önemli olanın engelli bireylerin kendi tercihleri olduğunu ifade etmişlerdir. Engelli bireylerle ilgili terim kullanımının İngilizce terminolojide oldukça net olduğunu belirterek,

özürlülük kavramının eksik anlaşıldığını, Türkiye’de uygulamaların daha ziyade hareket kısıtlılıkları doğrultusunda geliştiğini ve böylece diğer özürlülük durumlarına ilişkin çalışmaların yetersiz olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Kendisi de engelli bir birey olan Serkan Erol (2019) ile yapılan görüşmede engelli kavramı ile özürlü ve sakat kavramlarının kullanımlarının yumuşatılmaya çalışıldığını, aslında önemli olanın kavram değil, insanların bakış açısı olduğunu belirtmiştir: “İnsanların bakışları olumsuzsa ne adı verirsen ver.” Burcu (2015, s. 21) ise engelliliğin tanımının yeniden inşa edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Ancak bu şekilde hem teorik hem de uygulamalı engellilik çalışmalarında bir çelişmeler ortadan kaldırılabılır.

SONUÇ

Engellilikte hem bir kavram hem bir anlam karmaşası vardır. Aynı kavram birçok yerde farklı anlamları da içerir şekilde ya da farklı kavramlar aynı anlamları anlatır şekilde kullanılmaktadır. Bu durum engellilik çalışmalarının gelişimsel yönüne sekte vurmaktadır ve de engelli bireylere sunulan hizmetlerin uygulanmasını etkilemektedir. Özellikle sosyal hizmet alanında engellilik çalışmalarının ilerleyebilmesi, uygulamada bakım ve sosyal yardım üzerine şekillenen engelli bireylerle sosyal hizmet çalışmalarının güçlendirme odağında da hızlı bir şekilde ilerleyebilmesi için kavramsal karmaşanın açıklığa kavuşturulması gereklidir.

Engellilik hem bireysel hem de toplumsal boyutlara sahip bir ayrımcılık temelidir. Engellilik modellerinin ve sınıflandırmalarının görüşleri engelliliğin bireysel ve toplumsal boyutunun hangi kavram ile ifade edilmesi gerektiğini ve kavramların içeriğini etkilemektedir. Güncel olarak engelliliğin bireysel boyutu “yeti yitimi” kavramıyla, toplumsal boyutu bizatihi yine “engellilik” kavramıyla ifade edilmektedir. Engellilik çalışmalarının anlaşılması ve ilerlemesi ancak bu iki yönlü bakış açısıyla sağlanabilir.

Aynı kavramsal ifadeler üzerinde anlaşılıp, kavramların temelde neyi ifade ettiğine dair ortak fikirlerin benimsenmesi önemlidir. Ancak uluslararası alanda ortak bir engellilik tanımı, sosyal şartların engelliliğe etkisi nedeniyle mümkün görünmemektedir. Bunun yerine engellilikte uluslararası ortak standartların belirlenmesine dair çalışmaların yapılarak, ulusal ve uluslararası politikalarda ortaklık sağlanması gereklidir.

Engelli bireyleri ifade etmede hangi kavramın kullanılacağı ile ilgili karmaşanın yanı sıra kavramların içeriğinin tanımlanmasında da farklı zorluklar söz konusudur. Yeti yitimi bedendeki bir organın ya da uzvun olmaması veya yeterli işlevselliği gösterememesi olarak tanımlanabilir. Engellilik hakkında ortak bir tanıma ulaşmak güçtür, ancak tanımın içerisinde bazı kavramlarının vurgulanması gereklidir: “Yeti yitimi, çevresel ve sosyal bariyerler ve olumsuz tutumlar, ayrımcılık ve fırsat eşitliği” kavramları olmalıdır. Buradan yola çıkarak engelliliği şöyle tanımlayabiliriz: Yeti yitimli olup, fonksiyonel kayıp yaşayan bireylerin toplumsal hayata katılmada karşılaştığı tutumsal, sosyal ve çevresel bariyerlerin sonucunda ayrımcılık üreten ve bunların telafisi için fırsat eşitliği ile

desteklenmesi gereken toplumsal bir olgudur. Bununla birlikte engellilik bir başlangıç ya da sonuç olarak değil bir süreç olarak ele alınmalıdır. Çünkü engellilik durağan olmayan bir durumdur. Çeşitli biyolojik ve sosyal farklılıklar (örneğin; toplumsal cinsiyet, ırk, statü vb) engellilikle ilgili koşulları değiştirmektedir. Yine engelliğe dair çalışmalarda şu bakış açısının yerleştirilmesi önemlidir: Engellilik toplumsal bir sorun değildir, ancak engelli bireylerin ve ailelerinin toplumsal sorunları bulunmaktadır.

Yeti yitimi, özürölülük ve engellilik arasındaki anlam farklılıklarını şöyle bir örnekle daha rahat anlatabiliriz: “Doğuştan sağ kolu olmama veya sonradan onu kaybetmiş ya da kolun işlevini yitirmiş olma durumu bu kişinin yeti yitimine sahip olduğunu gösterir. Yeti yitimleri bireyseldir. Eğer biz böyle bir yeti yitimi nedeniyle bu kişinin tek elle konserve kapağını açamadığını, tek kolla spor yapamadığını, işe giremediğini, sosyal hayata katılmadığını söylersek bu kişiye “yeti yitimli/özürölü birey” dememiz gerekir; çünkü bu birey yeti yitimi nedeniyle, yani bireysel özelliği nedeniyle bunları yaşıyordu ve bu durum bireyin fonksiyonel sınırlılığa sahip olduğunu gösterir. Ancak biz tek elle açılabilir nitelikte, evrensel tasarım doğrultusunda üretilmiş konserve kapaklarının olmadığı, tek kolla yapılabilecek sporları keşfetmesine olanak tanınmadığı, herhangi bir işte onun tek kolla çalışabileceği makul düzenlemelerin yapılmadığı ve bu kişinin tek kollu olması sebebiyle düşük verime sahip olabileceği önyargıları nedenleriyle işe giremediğini; yani aslında çevresel bariyerlerin ve önyargılı tutum ve davranışların yeti yitimine sahip bireyi sosyal hayattan dışladığını söylersek bu kişiye “engelli birey” dememiz gerekir.

İthal kavramların Türkçeye çevrilmesinde her zaman sorunlar yaşanmıştır. Önemli olan çevirisi yapılan kavramların Türkiye dinamikleri içerisinde, Türk kültürüne uygun bir şekilde, tarihi kökene ve toplumsal koşullara bakılarak ya var olan kavramlardan birini seçmek ya da koşullar uymuyorsa, anlam karşılanamıyorsa üzerinde anlaşma sağlanan yeni bir kavramla ifade etmek gerektiğidir. Günümüzde “engellilik” teriminin seçildiği konusunda genel bir görüş birliği olduğu söylenebilir. Ancak bu terimin gerçekten anlatılmak istenen şeyi anlattığı konusunda şüpheleri olanlar da vardır. Engellilik hakkındaki bu kavramsal karmaşanın derinlemesine ele alındığı ve özellikle konu hakkında engelli bireylerin ne düşündüğünü içeren çalışmalara ihtiyaç vardır. Aksi halde konu hakkında tartışmalar devam edecek; ancak engellilik ve engelli bireyler hakkında çalışılması gereken diğer önemli konular açık ve anlaşılır bir şekilde çalışılamayacaktır.

Engellilikte ortak bir şemsiye kavramda anlaşılması ve bu kavram ile ilerlenmesi gereklidir. Ancak bu şekilde engellilik çalışmaları daha hızlı ve anlaşılır bir şekilde ilerleyecek ve hak ettiği ilgiye ve değere kavuşacaktır. Bu kavram Türkiye’de güncel olarak engellilik (disability) kavramıdır. Ancak özel gereksinimlilik ve özel gereksinimli birey kavramlarının kullanımı da giderek yaygınlaşmaktadır. Tüm bunların yanı sıra sakat kavramının kullanımı da engelli bireyler ve engellilik çalışan akademisyenler arasında giderek artmaktadır. Bununla birlikte özürölü kavramı durumu bireye indirgediği için artık kullanılmamaya çalışılmaktadır. Kavramların köken olarak “özür, engellenme,

sakatlanma, gereksinim duyma” gibi hep bir güçlük halini içermesi de bu durumun çözümünü güçleştirmektedir.

Engelli kavramı bireyin kimliğini tanımlarken öne çıkmaktadır. Vurgu ilk olarak engelliliğe yöneliktir. Engelli insan, engelli erkek, engelli kadın, engelli öğrenci gibi bir bireyi tanımlarken sıfat olarak başa engelli kavramı getirilmekte ve insan, erkek, kadın, öğrenci olma vurgusu ise çoğunlukla sona bırakılmakta ya da hiçe sayılmaktadır. Toplumsal alanda var olma mücadelesi ile karşı karşıya olan engelli bireyler, bu mücadelede sadece tutumsal değil, bu tutumlara da yol açan kavramsal yönlendirmelerle ve de bu açıdan kavramsal bariyerlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Damgalanan engelli birey birçok alanda bu damgalanma ile baş etmeye çalışmaktadır. Aslında burada yapılması gereken anlamı tersyüz eden bir kavramın kullanılması olabilir. Bu çalışmanın sonunda ailesinde engelli bir bireye sahip bir kişi olarak engelli bireylerin “imkanlı bireyler” (able individuals) olarak kavramlaştırılabileceği düşüncesindeyim.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, B. ve Atasü-Topçuoğlu, R. (2016). *Engelli Bakımı – Sosyal Bakım ve Kadın Emeği*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Barton, L. (1998). *Sociology, Disability Studies and Education*. T. Shakespeare (Ed.). *Disability Reader Social Science Perspectives* içinde (s.53-64). London and New York: Cassell.
- Bezmez, D., Yardımcı, S. ve Şentürk, Y. (drl.). (2011). *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi Komitesi Genel Yorum No. 5 (1994). Engelli Kişiler. Erişim adresi: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:GOQhejL03n8J:www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/12/ESKHKG05.doc+&cd=2&hl=en&ct=clnk&gl=tr>
- Burcu, E. (2006). Özürlü Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-83. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/597777> adresinden 08.03.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Burcu, E. (2007). *Türkiye’de Özürlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversite Yayınları.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Burkhauser, R. V., Houtenville, A. J. ve Wittenburg, D. C. (2003). A User’s Guide to Current Statistics on the Employment of People with Disabilities. D. C. Stapleton ve R. V. Burkhauser (Ed.), *The Decline in Employment of People with Disabilities: A Policy Puzzle* (s. 23-86) içinde. Michigan: W.E. Upjohn Institute for Employment Research
- Cankurtaran, Ö., Akoğlu, G. ve Sakarya, H. (2020). Güçlenmeyi güç, güçsüzlük, baskı ve güç ilişkileri

- temelinde anlamak. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1913-1939.
- Collins, K. ve Valentine. D. (2003). Discovering Women With Disabilities. *Journal of Social Work of Disability & Rehabilitation*, 2.4, s. 29-44. doi: 10.1300/J198v02n04_03.
- Cornell University Disability Statistics. (2018). *Online Resource for U.S. Disability Statistics – Frequently Asked Questions*. Erişim adresi: <http://www.disabilitystatistics.org/faq.cfm#>
- Çitil, M. ve Üçüncü, M. K. (2018). Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 9 (35), 233-278. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/taad/issue/52647/693628>
- Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik. (2019, 20 Şubat). *Resmî Gazete* (Sayı: 30692). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190220-1.htm>
- Davis, L. J. (2011). Kimlik Siyasetinin Sonu ve Dismodernizmin Başlangıcı: İstikrarsız Bir Kategori Olarak Sakatlık Üzerine (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 501-520) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (The Disability Studies Reader, s. 231-242, L. J. Davis, Der., 2006, NY: Routledge kitabından yeniden basılmıştır).
- Engelli Bireylerin İstihdam Edilebilirliğinin Artırılması Projesi (t.y.). İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması, ICF-Temel Eğitim. Erişim adresi: <http://hacettepememeslekirehabilitasyon.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/ICF-Temel-E%C4%9Fitim-Dok%C3%BCman%C4%B1.pdf>
- Engelliler Hakkında Kanun (2005, 1 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 25868). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378.pdf>
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun ve Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (BM EHİS). (2018, 3 Aralık). *Resmî Gazete* (Sayı: 5825). Erişim adresi: <https://www.engelsizbilisim.org/bm-engelli-haklari-sozlesmesi/>
- Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirilmesi Hakkında Yönetmelik. (2019, 20 Şubat). *Resmî Gazete* (Sayı: 30692). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190220-2.htm>
- European Network on Independent Living ve European Youth Centre Strasbourg. (2014). *Understanding and countering multiple discrimination faced by young people with disabilities in Europe*. https://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Training/Study_sessions/2014_ENIL.pdf (11 Mart 2016).
- Fairchild, S. R. (2002). Women with Disabilities: The Long Road to Equality. [Electronic Version] *Journal of Human Behaviour in the Social Environment*, 6(2), 13-28. <http://oanapirnece.ro/wp-content/uploads/2014/12/Disability-3.pdf> adresinden 21.06.2016 tarihinde erişilmiştir.
- Garland-Thomson, R. (2002). Integrating Disability, Transforming Feminist Theory. *NWSA Journal*, 14(3), 1-32. doi: 10.1353/nwsa.2003.0005

- Giddens, A. ve Sutton, P. W. (2019). *Sosyoloji* (1. bs., 8. edisyon). (S. Tüfekçioğlu-Özdemir, A. N. Durakbaşa ve F. Karapehlivan, Yay. haz.). İstanbul: Kırmızı Yayınları. (Orijinal çalışma 2013 yılında yayımlanmıştır, 2017de 8. edisyonu yapılmıştır).
- Gleeson, B. (2011). Teknoloji Sakatlayıcı Kentin Üstesinden Gelebilir mi? (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 363-384) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Mind and Body Spaces: Geographies of Impairment, Illness and Disability, s. 97-116, R. Butler, Der., 1999, Londra: Routledge kitabından yeniden basılmıştır).
- Howards, I., Brehm, H. P. ve Nagi, S. Z. (1980). *Disability from Social Problem to Federal Program*. New York: Praeger Publishes.
- Hughes, B. ve Paterson, K. (2011). Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Beden: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisine Doğru (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 63-80) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Disability and Society, 12(3), s. 325-340, 1997 dergisinden yeniden basılmıştır).
- International Labour Organization. (2007). *Achieving Equal Employment Opportunities for People with Disabilities through Legislation Guidelines*. Erişim adresi: https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/76800/164___WEB___EEO_Guidelines_English_2007.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Jeager, P. T. ve Bowman, C. A. (2005). *Understanding Disability Inclusion, Access, Diversity, and Civil Rights*. The U.S.A.: Praeger Publishers.
- Kahraman-Güloğlu, F. (2017). *Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Karşılaştırması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Kalaycı-Kırılıoğlu, H.İ. ve Karakuş, Ö. (2020). Reflection of the perceptions of university students with disabilities who get service from department of disabled students on their disabilities to education experiences. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), s. 1153-1175. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1091899>
- Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2013, 25 Nisan). *Resmî Gazete* (Sayı: 28636). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503-1.htm>
- Karataş, K. (2002). Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları Bir Sosyal Politika Yaklaşımı. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2 (2), 43-55. Erişim adresi: https://drive.google.com/file/d/1ND14PvbiKlJnBn2D4tlqIRgvDcsJ_mgY/view
- Küçükaslan, B. (2011, 8 Eylül). "Sakat" Politikadır [Elektronik mesajlaşma listesi mesajı]. Erişim adresi: <https://www.engelliler.biz/forum/ayrimcilikla-mucadele-insan-toplum-siyaset-bugun-yarin/76428-quotesakatquot-politikdir-tartisma.html>
- Ligget, H. (1997). Stars are not born: an interpretive approach to the politics of disability. L. Barton

- ve M. Oliver (Eds), *Disability Studies: Past Present and Future* (s. 178-194) içinde. Erişim adresi: <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/liggett-chapter11.pdf> (Orijinal çalışma 1988 yılında yayımlanmıştır).
- Menda, E., Balkan, N., Berktaş, N. (Hızl.). (2013). *Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları. [Adobe Acrobat Reader sürümü].
https://gazetesu.sabanciuniv.edu/sites/gazetesu.sabanciuniv.edu/files/2013/13019_sabanci_rapor_tr.pdf.
- Mohamed, K. ve Shefer, T. (2015). Gendering disability and disabling gender: Critical reflections on intersections of gender and disability. *Agenda*, 29, s. 2: 2-13. doi: 10.1080/10130950.2015.1055878
- Obrien, R. (2005). *Gender, Disability and a Workplace Ethic of Care*. The USA: Taylor & Francis Group.
- Oliver, M. ve Barnes, C. (1998). *Disabled People and Social Policy: From Exclusion to Inclusion*. J. Campling (Dizi Ed.), Longman Social Policy in Britain Dizisi. London and Newyork: Longman.
- Özürllü ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmündeki Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2005, 1 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 25868). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378-20120704.pdf>
- Özürllük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürllü Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik. (2013, 30 Mart). *Resmî Gazete* (Sayı: 28603). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130330-4.htm>
- Palmer, M. ve Harley, D. (2012). Models and measurement in disability: an international review. *Health Policy and Planning*, 27(5), 357-364. doi: 10.1093/heapol/czr047
- Peters, K. E. ve Opacich, K. (2006). Gender. G. L. Albrecht (Ed.), *Encyclopedia of Disability* (s. 761-765) içinde. California: SAGE Publications.
- Rimmerman, A. (2013). *Social Inclusion of People with Disabilities National and International Perspectives*. The USA: Cambridge Universtiy Press.
- S. Erol (kişisel iletişim, 24 Ekim 2019)
- Schiek, D. (2011). Organizing EU Equality Law Around the Nodes of "Race", Gender and Disability. D. Schiek ve A. Lawson (Eds.), *European Union Non-Discrimination Law and Intersectionality: Investigating the Triangle of Racial, Gender and Disability Discrimination* (s. 11-28) içinde. UK: Ashgate Publishing Company.
- Scotch, R. K. (2000). Models of Disability and American with Disabilities Act. *Berkeley Journal of Employment & Labor Law*. 21(1), s. 213-222. doi:10.15779/Z38V91G
- Seyyar, A. (2001). *Sosyal Siyaset Açısından Özürllü Politikası (Almanya – Türkiye Mukayeseli) Özürllülerin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Hakları, Toplumun Özürllü Karşı Sorumlulukları*. İstanbul: TÜRDAV A.Ş.

- Seyyar, A. (2015). *Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Shakespeare, T. (2011). Sakatlık Sosyal Modeli (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 51-62) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (The Disability Studies, s. 197-204, L. J. Davis, Der., 2006, Londra: Roudledge kitabından yeniden basılmıştır).
- Shakespeare, T., Bickenbach, J. E., Pfeiffer, D. ve Watson, N. (2006). Models. G. L. Albrecht (Ed.). *Encyclopedia of Disability* (s. 1102-1109) icinde. SAGE Publications. doi: 10.4135/9781412950510
- Sheppard, C. (2011). Multiple Discrimination in the World of Work. Geneva: International Labour Organization. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim adresi: http://ilo.ch/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_170015.pdf
- Sosyal Hizmetler Kanunu. (1983, 24 Mayıs). Resmî Gazete (Sayı: 18059). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2828.pdf>
- Sungur-Erenoğlu, A. ve Yıldız, S. (2013). Fiziksel Erişilebilirlik. E. Menda, N. Balkan ve N. Berktaş (Yay. haz.). *Engelsiz Türkiye İçin Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler* (s. 123-171) içinde. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Şiriner-Önver, M. (2014). Yeti Yitimli Bireyleri Sakatlayan Kentsel Mekanlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 25 (2), s. 37-60. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/797814>
- Şişman, Y. (2012). Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları*, 7 (28), 69-85. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/197878>
- Taşçı, F. (2018). *Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulama*. İstanbul: Kaknüs.
- Thomas, C. (2011). Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 31-50) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Disability Studies Today, s. 38-57, C. Barnes, M. Oliver ve L. Barton, Der., 2002, Oxford: Polity kitabından yeniden basılmıştır).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982, 18 Ekim). *Resmî Gazete* (Sayı: 17863 (Mükerrer)). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>
- UNICEF Innocenti Research Center. (2007). *Promoting the Right of Children with Disabilities*. Erişim adresi: http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/children_disability_rights.pdf
- World Health Organization. (1980). *International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps*. Geneva. [Adobe Acrobat Reader Surumu] Erişim adresi: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf?sequenc
- World Health Organization. (2001). *International Classification of Functioning, Disability and Health*:

- ICF*. Erişim adresi:
<http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429.pdf?sequence=1>
- World Health Organization. (2011). *World Report on Disability*. Erişim adresi:
<https://www.who.int/publications/i/item/9789241564182>
- Yılmaz, V. (2016). Tarihsel Gelişimi ve Güncel İkilemleriyle Türkiyede Engellilik ve Sosyal Politikalar. B. Altuntaş (drl.). *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Politika* içinde (s. 57-77). Ankara: Nobel.
- Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik (2009, 25 Nisan). Resmî Gazete (Sayı: 27210). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/04/20090425-3.htm>